

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Зубачова І.С.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено питання формування Верховного Суду України. Розглянуто історичні та політичні режими та їх вплив щодо повноважень та завдань судових органів. Вивчено історичний період суттєвого скорочення повноважень Верховного Суду України та проблеми визначення останнього як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Досліджено роль судово-правової реформи у формуванні Верховного Суду України. Розглянуто питання повноважень Верховного Суду України.

Ключові слова: Верховний Суд України, судово-правова реформа, судова влада, судова система, конституційно-правова реформа.

Постановка проблеми. У державах, де панує демократія судові органи відіграють роль фундаментального важеля захисту прав і свобод кожного громадянина та людини. У таких державах судові органи функціонують на принципі верховенства права, справедливості, неупередженості, об'єктивності та законності. Враховуючи значення судової влади у демократичних державах основою діяльності судових органів є незалежність останніх від посадових осіб та інших засобів неофіційного впливу на вирішення справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що дослідженням питання становлення судової влади в Україні займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В. Тацій, Ф. Буркач, В. Бринцев, В. Скоромоха, М. Савенко, О. Скрипнюк, Р. Куйбіда, Р. Лівшиц, Б. Малишев, В. Маляренко, Н. Юзікова, О. Ющик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективним інструментом в державі для розвитку економічних, політичних та цивілізованих соціальних відносин є довершена судова система взагалі, та Верховний Суд, зокрема. До основних завдань Верховного Суду України належить захист життя, здоров'я, честі, гідності людини та громадянина, а також захист їх соціально-економічних, політичних та інших прав. Ефективність реалізації Верховним Судом України функцій захисту прав суб'єктів правовідносин від свавілля та беззаконності безпосередньо залежить від створення належних умов щодо його незалежності та авторитетності.

Мета статті. Окреслити основні історико-правові питання розвитку Верховного Суду України. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей становлення Верховного Суду України.

Предметом наукової статті є особливості становлення Верховного Суду України в контексті історичного розвитку держави.

Методологія дослідження ґрунтується на органічному поєднанні філософських, загально-наукових та спеціально-юридичних методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Повноваження органів державної влади, що яскраво залежали від ідеологічного та політичного забарвлення, а також виступали у ролі ефективного інструмен-

ту у руках правлячої верхівки для утвердження свого панування у суспільстві можна прослідкувати в окремих нормах законодавчих актів радянського періоду України. Так, стаття 2 Закону СРСР «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 р. відносила до основних повноважень судових органів захист встановлених Конституцією СРСР та конституціями союзних республік суспільного і державного устрою СРСР, соціалістичної системи господарства і соціалістичної власності; захист політичних, трудових, житлових та інших особистих і майнових прав та інтересів, гарантованих Конституцією СРСР і конституціями союзних республік; захист прав і охоронюваних законом інтересів державних установ, підприємств, колгоспів, кооперативних та інших організацій; забезпечення точного і неухильного виконання радянських законів усіма установами, організаціями посадовими особами і громадянами; покарання і перевиховання злочинців; виховання громадян СРСР у дусі відданості Батьківщині та соціалізму. Враховуючи зазначені вище норми законодавства СРСР до повноважень Верховного Суду УРСР як вищого судового органу союзної республіки відносились здійснення нагляду за судовою діяльністю всіх судових органів республіки шляхом розгляду протестів Прокурора СРСР, прокурора УРСР, Голови Верховного Суду СРСР, Голови Верховного Суду УРСР на вироки, рішення та ухвали, що набрали законної сили, а також шляхом розгляду в судових засіданнях скарг та протестів у справах, вирішених судами УРСР.

Стаття 3 Закону УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 30 червня 1960 р. дещо змінив спрямування повноважень судових органів. Так, до основних повноважень судових органів можна віднести виховання громадян у дусі відданості Батьківщині та справі комунізму, точного і неухильного виконання радянських законів, дбайливого ставлення до соціалістичної власності, додержання дисципліни праці, чесного ставлення до державного і громадського обов'язку, поваги до прав, честі та гідності громадян, до правил соціалістичного співжиття, призначення покарання, виправлення та перевиховання злочинців. Зокре-

ма, до повноважень Верховного Суду УРСР як найвищого судового органу республіки зазначений нормативно-правовий акт відносив нагляд за діяльністю всіх судових органів республіки.

У 1981 році були дещо змінені повноваження судових органів, зокрема, у статті 3 Закону УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 5 червня 1981 р. було встановлено положення про всебічне зміцнення соціалістичної законності та правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням і охорону від усяких посягань закріплених у Конституції СРСР і Конституції УРСР суспільного ладу, його політичної та економічної систем; соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР, Конституцією УРСР і радянськими законами; прав і законних інтересів державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій. Що ж до повноважень Верховного Суду УРСР, то вони як і раніше залишились без змін, а саме, здійснення нагляду за судовою діяльністю судів республіки в порядку, встановленому нормами законодавства УРСР та СРСР.

Після оголошення України незалежною державою подальші зміни та доповнення до норм законодавства про судоустрій, що вносились до прийняття Конституції України, повноважень судових органів взагалі та Верховного Суду України, зокрема, не стосувались. Єдність судової системи обумовлювалась необхідністю забезпечення єдності практики застосування законодавства усіма судами України. Це зумовило визначення механізму та інструменту, завдяки якому досягався бажаний результат. Таким механізмом у Верховному Суді України з 1991 по 2001 рр. був колегіальний орган – Пленум, а інструментом – право Голови Верховного Суду України, його заступників вносити протест у порядку нагляду в разі невідповідності рішення суду чинному законодавству.

Проте були випадки, коли за умови наявності вочевидь незаконного рішення суду, але за відсутності протесту судді, який обіймає адміністративну посаду у суді відповідного рівня, справа не могла бути предметом розгляду ні президії обласного суду, ні Пленуму Верховного Суду України. У результаті наглядовий механізм, завдяки якому протягом десятиріч забезпечувалась єдність судової практики, автоматично відключався. У зв'язку з тим, що процесуальне законодавство фактично забезпечило конституційні засади судочинства, зокрема рівність учасників судового процесу перед законом і судом, доведеність вини та змагальність сторін, – голови обласних, Вищого арбітражного судів (заступників) та Голова Верховного Суду України (його заступники) з проведенням «малої судової реформи» у червні 2001 року процесуальним шляхом були позбавлені права внесення протестів у порядку нагляду.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 року вніс певні зміни до повноважень судових органів, зокрема Верховний Суд України як найвищий судовий орган в системі судів загальної юрисдикції покликаний був забезпечити однакове застосування судами законодавства в порядку, встановленому законом.

Основний Закон держави не визначив повноваження судових органів, а обмежився лише тим, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами – судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тобто Конституція України надала можливість чітко окреслити повноваження судових органів загалом та Верховного Суду України, зокрема у законодавстві про судоустрій [1, с. 172–175].

Таким чином, можна зробити висновок, що виходячи з історичних та політичних режимів кожна держава обирає свій шлях щодо повноважень та завдань судових органів.

Отже, правові підвалини для створення та функціонування Верховного Суду України були закладені Конституцією України. Подальший розвиток даного органу було закріплено Законом України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. Вказаний нормативно-правовий акт закріпив положення щодо статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції, до повноважень якого відносились реалізація правосуддя, забезпечення однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

Верховний Суд України був уповноважений здійснювати перегляд у касаційному порядку рішень загальних судів, що набрали законної сили у кримінальних, адміністративних, цивільних, господарських справах, на підставах і у порядку, встановленого процесуальним законодавством, а також здійснювати перегляд у порядку повторної касації, а у випадках, передбачених законом, суд розглядав інші справи у зв'язку з винятковими обставинами.

Повноваження Верховного Суду України поширювались на всю територію України. А також, необхідно зауважити, що він являв собою остаточну судову інстанцію в усіх справах, що були віднесені чинним законодавством України до юрисдикції судів.

Під час реалізації функції судового нагляду за діяльністю системи судів загальної юрисдикції Верховний Суд України зобов'язаний був забезпечити здійснення правосуддя на всій території держави відповідно до Основного Закону України, що у свою чергу, мав позитивний вплив на ефективний захист прав і свобод громадян.

До сьогодні Основний Закон держави закріплював положення щодо цілісної системи судів загальної юрисдикції, на чолі якої стояв Верховний Суд України. Так, стаття 125 Конституції України встановлювала, що «Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції». Слід зауважити, що у Основному Законі так і змінах до Конституції держави відсутнє положення щодо розкриття поняття «найвищий», а також Закон України «Про судоустрій і статус суддів» також не розкривав поняття найвищий, а лише зазначав, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом.

З метою реалізації судово-правової реформи, як було вже зазначено, законодавчим органом держави було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року.

Даний нормативно-правовий акт, а саме: Глава 5 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказував, що «Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції». Верховний Суд України: переглядав справи з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; переглядав справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; надавав висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких обвинувачувався Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; виносив за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертався до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [2, с. 159].

Отже, враховуючи вищевикладене можна зробити очевидний висновок щодо суттєвого скорочення повноважень Верховного Суду України та проблеми визначення останнього як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України.

Незважаючи на аргументи вчених щодо збереження повноважень Верховного Суду України на законодавчому рівні підтримали протилежну точку зору [3] і тим самим «підірвали» конституційно-правового статус останнього як найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції.

На нашу думку, звуження повноважень Верховного Суду України не було доцільним та юридично обґрунтованим. Підтвердженням даної позиції стало ініціювання та прийняття до розгляду законопроекту про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення окремих положень діяльності Верховного Суду України від 17 лютого 2012 року, надання Спільного висновку Венеціанської комісії щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 588 та зарубіжний досвід правового регулювання діяльності Верховного Суду України.

Законодавцем з часу прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не тільки було обмежено коло повноважень Верховного Суду України, а й, звичайно ж, був здійснений негативний вплив на роль Верховного Суду України у системі судів загальної юрисдикції.

Слід відмітити, що одними із позитивних кроків проведення судово-правової реформи є поло-

ження Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прийнятими в 2016 році. Так, відповідно до п. 2 статті 38 вказаного нормативно-правового акта Верховний Суд здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом; здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України; надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; здійснює інші повноваження, визначені законом.

Висновки і пропозиції. На нашу думку, звуження повноважень Верховного Суду України не було доцільним та юридично обґрунтованим. Підтвердженням даної позиції стало ініціювання та прийняття до розгляду законопроекту про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення окремих положень діяльності Верховного Суду України від 17 лютого 2012 року, надання Спільного висновку Венеціанської комісії щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 588 та зарубіжний досвід правового регулювання діяльності Верховного Суду України.

Законодавцем з часу прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2012 році не тільки було обмежено коло повноважень Верховного Суду України, а й, звичайно ж, був здійснений негативний вплив на роль Верховного Суду України у системі судів загальної юрисдикції.

Слід відмітити, що одними із позитивних кроків проведення судово-правової реформи є положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», проект якого було подано на розгляд Верховній Раді Президентом України у 2016 році та у подальшому прийнятим законодавчим органом. Ми підтримуємо позицію законодавця про розширення повноважень Верховного Суду України щодо можливості надання судам загальної юрисдикції роз'яснень стосовно застосування законодавства на підставі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики.

Список літератури:

1. Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: Монографія. – К.: Істина, 2007. – 237 с.
2. Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар [за ред. Модло-вана В.В.]. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
3. Кивалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. – Одесса: Юридична література, 2010. – 272 с.: ил.

Зубачева И.С.

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ВЕРХОВНОГО СУДА УКРАИНЫ

Аннотация

Исследован вопрос формирования Верховного Суда Украины. Рассмотрены исторические и политические режимы и их влияние относительно полномочий и заданий судебных органов. Изучен исторический период существенного сокращения полномочий Верховного Суда Украины и проблемы определения последнего как высшего судебного органа в системе судов общей юрисдикции. Исследована роль судебно-правовой реформы в формировании Верховного Суда Украины. Рассмотрен вопрос полномочий Верховного Суда Украины Украины.

Ключевые слова: Верховный Суд Украины, судебно-правовая реформа, судебная власть, судебная система, конституционно-правовая реформа.

Zubachova I.S.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

THE HISTORICAL FORMATION OF THE SUPREME COURT OF UKRAINE

Summary

Researched the formation of the Supreme Court of Ukraine. Observed the historical and political regimes and their influence on authority and tasks of the judiciary. Studied the historical period of substantial reduction of Supreme court's powers and the problems of determination as the highest judicial body in the courts of general jurisdiction. Examined the role of judicial reform in the formation of the Supreme Court of Ukraine. Explored the question of powers of the Supreme Court of Ukraine.

Keywords: Supreme Court of Ukraine, judicial reform, judicial authority, judicial system, constitutional and legal reform.